

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ ЯК ПОНЯТТЯ І РЕСУРС СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Наконечна Аліна,

кандидат технічних наук, доцент, магістрант Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна

Згідно з Державним стандартом початкової освіти¹, вимоги до обов'язкових результатів навчання визначаються з урахуванням ключових компетентностей, серед яких першими двома є: вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях; здатність спілкуватися рідною (за відмінності від державної) та іноземними мовами, що передбачає активне використання рідної мови в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади, можливість розуміти прості висловлювання іноземною мовою, спілкуватися нею у відповідних ситуаціях, оволодіння навичками міжкультурного спілкування.

Ці компетентності не можливо набати в початковій школі без формування умінь і навичок зв'язного мовлення учнів. Навчання зв'язного мовлення – найголовніше завдання курсу навчання грамоти, оскільки вільне володіння мовленням забезпечує успішне опанування учнями не тільки зазначеного, а й усіх інших навчальних предметів, сприяє повноцінному спілкуванню, розвитку пізнавальних і творчих здібностей дітей. Отже, як зазначають науковці, учитель має створювати сприятливі умови для формування в учнів комунікативної компетентності і, водночас мотивувати учнівську ініціативність і самостійність².

Розглянемо трактування поняття «зв'язного мовлення» різними авторами в галузі педагогіки, психології та лінгводидактики (табл. 1).

Трактування поняття «зв'язне мовлення» різними авторами

Автор	Визначення
В. Сухомлинський	зв'язне мовлення – це невід'ємна складова навчання рідної мови, суть якої полягає в озброєнні учнів умінням правильно, з дотриманням високої мовленнєвої культури зв'язно висловлювати свої думки як в усній, так і писемній формах, тобто розвивати у них природну комунікативну здатність, формувати, поліпшувати й вдосконалювати їхнє зв'язне мовлення
А. Богуш, С. Дорошенко, М. Львов, С. Караман, Л. Паламар	під зв'язним мовленням розуміють організовану за законами логіки, граматики й композиції єдність, що має тему, відносну самостійність, завершеність і розчленовується на більш чи менш закінчені частини, пов'язані між собою
І. Зимня, М. Жинкін, С. Рубінштейн, В. Синиця	розуміють зв'язне мовлення як мовлення, форма якого закономірно пов'язана і визначається змістом, а зміст є вираженням відповідного бажання або думки мовця
М. Вашуленко	зв'язне мовлення – це вміння правильно і доцільно, відповідно до норм літературної мови, користуватися всім арсеналом мовних засобів у побудові зв'язних висловлювань
П. Гальперін, О. Текучов	зв'язне мовлення визначається як відрізок тексту, що має значну протяжність, розчленовується на завершені частини і передає завершену тему
Л. Виготський, О. Лурій	розвиток зв'язного мовлення – це складний творчий процес, який протікає в єдності з розвитком мислення дитини і з ускладненням її мовленнєвої діяльності

Відомий педагог В. Сухомлинський наголошував, що зв'язне мовлення – це невід'ємна складова навчання рідної мови, суть якої полягає в озброєнні учнів умінням правильно, з дотриманням високої мовленнєвої культури зв'язно висловлювати свої думки як в усній, так і писемній формах, тобто розвивати у них природну комунікативну здатність, формувати, поліпшувати й удосконалювати їх зв'язне мовлення^{3(с.7)}. Він зазначав, що у початкових класах, уже з перших днів навчання, найважливішим елементом знань є слово, точніше – реальний, навколишній світ, який виражається в слові.

Як видно з табл. 1, учені лінгводидактичної галузі науки (Богуш А., Вашуленко М., Дорошенко С., Львов М., Караман С., Паламар Л. та ін.) під зв'язним мовленням розуміють організовану за законами логіки, граматики й композиції єдність, що має тему, відносну самостійність, завершеність і розчленовується на більш чи менш закінчені частини, пов'язані між собою. Воно допомагає орієнтуватися в конкретній мовленнєвій ситуації, відповідно до цього добирати зміст та мовні засоби для вираження

думки, володіти правилами мовленнєвої поведінки в різних умовах спілкування⁴ (с. 62).

На думку дослідників, розвивати мовлення – це вчити дітей правильно і доцільно, відповідно до норм літературної мови користуватися мовними засобами⁵ (с. 307)», водночас зосереджують увагу на характері взаємодії вчителя та учнів, за якої на уроці має переважати активна пізнавальна, інтелектуальна, мовленнєва та комунікативна діяльність учнів, адже міра активності та самостійності за підтримки вчителя – запорука ефективно проведеного уроку⁶.

Науковці Л. Виготський, І. Зимня, М. Жинкін, С. Рубінштейн, В. Синиця аналізують зв'язне мовлення як мовлення, форма якого закономірно пов'язана і визначається змістом, а зміст є вираженням відповідного бажання або думки мовця. Зв'язним у специфічному, термінологічному значенні слова С. Рубінштейн називав таке мовлення, яке відображає у мовленнєвому плані всі суттєві зв'язки свого предметного змісту. Зв'язність мовлення означає адекватність мовленнєвого оформлення думки того, хто говорить, або того, хто пише, з точки зору його зрозумілості для слухача або читача.

Обґрунтовуючи проблему розвитку усного мовлення, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов виходили з розуміння соціального характеру причин і процесів розвитку мовлення дитини. У ході досліджень було встановлено, що при переході до шкільного навчання діти при вивченні граматики рідної мови надають перевагу не словесному складові речення, не його граматичній структурі, а висловлюваній ситуації і її предметним компонентам. Учені твердять, що розвиток мовлення – це складний творчий процес, який протікає в єдності з розвитком мислення дитини і з ускладненням її мовленнєвої діяльності.

На думку психологів, мовлення є сукупністю мовленнєвих дій, кожна з яких має проміжну мету, підпорядковану загальній меті спілкування. З цього приводу вченими зазначається, щоб повноцінно спілкуватися, людина має навчитися швидко й правильно орієнтуватися в умовах спілкування, уміти правильно спланувати своє мовлення, відшукувати відповідні засоби для передачі задуманого змісту, вміти забезпечувати зворотний зв'язок. За теорією О. Леонтьєва⁷, мовленнєва діяльність – це ланцюг окремих мовленнєвих дій, які охоплюють всі види діяльності та входять до їх структури. Водночас мовленнєва діяльність має місце тоді, коли мовлення є самоцінним, коли мотив такої діяльності не може бути задоволений жодним способом, окрім мовленнєвого.

У лінгвістиці (Гальперін І., Текучов О.) зв'язне мовлення визначається як частина тексту, що має значну протяжність, розчленовується на завершені частини і передає завершену тему. Зв'язне мовлення, на думку Т. Ладиженської, розглядається і як процес (мовленнєва діяльність), і як результат акту комунікації^(са: 8). О. Біляєв стверджує, що мовлення розвивається і засвоюється тільки тоді, коли учень здатний розуміти лексичні і граматичні мовні значення і коли він своїми почуттями, мисленням сприймає те явище дійсності, яке відповідає певним одиницям мови⁹ (с. 198). Крім цього, мовлення розвивається і засвоюється, якщо учень набуває здатності відчувати виражальні відтінки мовних одиниць.

Отже, термін «зв'язне мовлення» можна вживати у трьох значеннях. По-перше, це процес, діяльність мовця, слухача, послідовний виклад або сприймання думок, знань однією особою. По-друге, зв'язним мовленням називають також продукт цієї діяльності – текст-висловлювання, характерними ознаками якого є смислова та структурна єдність. По-третє, це і розділ методичної науки, що ставить своїм завданням навчити дітей розуміти, відтворювати і будувати висловлювання з огляду на мету, умови спілкування, дотримуючись норм літературної мови.

Розвиток зв'язного мовлення у школі спрямований на формування в учнів умінь і навичок усного і писемного мовлення, це одне з головних завдань навчання мови. Розвивати мовлення школярів означає вчити їх вільно і правильно, відповідно до норм літературної мови, користуватися мовою як засобом спілкування і пізнання.

¹ *Державний стандарт початкової освіти*. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

² Васківська Г. О. Формування комунікативної компетентності особистості як основна проблема сучасної лінгводидактики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : СЛУ імені Лесі Українки, 2016. Вип. 1(303). Т. 1. С. 33–38.

³ Сухомлинський В. О. Слово рідної мови. *Укр. мова і літ. в школі*. 1968. № 12. С. 1–10.

⁴ *Методика викладання української мови* : навч. посіб. / [С. І. Дорошенко, М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко та ін.]. Київ : Вища школа, 1992. 398 с.

⁵ *Методика навчання української мови в початковій школі* : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [за наук. ред. М. С. Вашуленка]. Київ : Літера ЛТД, 2010. 364 с.

⁶ Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Дидактико-методичні засади сучасного уроку української мови у старшій школі. *Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*. Полтава : ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2017. Вип. 1. С. 81–89.

⁷ Леонтьев А. А. *Основы психолингвистики*. Москва : Смысл; Санкт-Петербург : Лань, 2003. 287 с.

⁸ Серета Н. Розвиваємо зв'язне мовлення в учнів початкових класів на уроках української мови: з досвіду роботи. *Збірник наукових праць*, 2015. Вип. 2. С. 359–365.

⁹ Біляев О. М. *Лінгводидактика рідної мови* : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2005. 180 с.